

ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УДК 811.161.2'373.46

О. В. Гурко

ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЯ ЛЕКСИКИ ГРАФІЧНОГО ДИЗАЙНУ

Розглянуто процес детермінологізації лексики графічного дизайну в публіцистичному та художньому стилях сучасної української мови.

Ключові слова: термін, лексика, детермінологізація, система, загально-мовна лексика.

Рассматривается процесс детерминалогизации лексики графического дизайна в публицистическом и художественном стилях современного украинского языка.

Ключевые слова: термин, лексика, детерминалогизация, система, общеязыковая лексика.

The process of determinologization vocabulary of graphic design in a journalistic and artistic styles of the modern Ukrainian language is considered in the article.

Keywords: term, vocabulary, determinologization, system, the common vocabulary.

Одним з основних завдань сучасної лексикології є вивчення системності лексики. Семантичний аналіз великих лексичних шарів має істотне значення не лише для описової лексикології і практичної лексикографії, а й для всієї лінгвістичної теорії. Дослідження кожного окремого фрагмента лексико-семантичної системи допомагає знайти специфічне в тому чи тому класі слів і глибше зрозуміти загальні системні закономірності мови загалом.

Основу української термінологічної системи становить питома лексика, яка ввійшла в науковий обіг через її дефінування. Наукова термінологія – це той пласт лексики, що постійно розвивається. Кількість термінів у лексичному складі мови стрімко

© Гурко О. В., 2013

зростає. Тому цілком закономірною є пильна увага до термінів та терміносистем із боку лінгвістів, які розглядають термінологію як важливу складову лексики сучасної літературної мови.

Мова, як засіб відтворення, передавання і збереження інформації, тісно пов'язана із практичною діяльністю її носія – людини. Одним із видів цього зв'язку є спеціальна науково-технічна, соціально-політична, мистецька чи релігійно-філософська мова – так звана фахова мова, або термінологія, яка, за словами дослідників, наразі складає «переважну частину лінгвістичного фонду» [3, с. 5]. Термін, на думку мовознавців, як елемент спеціальної лексики відзначається однозначністю в межах визначеного термінологічного поля, відсутністю синонімії та антонімії, емоційної маркованості, але, виступаючи одночасно й одиницею динамічного словника мови загалом, часто може втрачати ознаки своєї «ідеальності»: виходити за межі фахової мови та вступати в різноманітні відношення з іншими лексемами. Із цього приводу слушним є зауваження Ж. В. Красножан про те, що термін може зазнавати в мові таких змін, як і звичайне слово, – розширювати, звужувати або змінювати свою семантику, входити до складу порівнянь, метафор, уживатися в переосмисленому значенні, закріплювати за собою це значення [8, с. 175].

З огляду на це в лінгвістиці прийнято говорити про термінологізацію й детермінологізацію. Як стверджують дослідники, між термінами та загальноновживаною лексикою відбувається постійний обмін: слова загального вжитку змінюють своє основне лексичне значення й стають термінами, а терміни все частіше входять до складу загальнономовних одиниць. Результатом подібної взаємодії є процес детермінологізації – перетворення терміна на загальнолітературне слово через нейтралізацію його дефінітивної функції. Проблемою детермінологізації переймалося багато вчених (Л. А. Капанадзе, Н. Ф. Непийвода, І. І. Огієнко, Т. І. Панько, Д. М. Шмельов та ін.), проте і дотепер у мовознавстві немає єдиної думки про те, яку лексику потрібно відносити до детермінологізованої. Згідно з першою точкою зору, детермінологізованим вважається слово, ужите в переносному значенні [5; 17]. Згідно з другою – про детермінологізацію можна говорити в тому випадку, коли реалія, яку номінує термін, перетворилася на побутову або який-небудь інший різновид загальнолюдської [1, с. 42].

Згідно з третьою точкою зору, детермінологізованою можна вважати лексику, що вийшла за межі терміносистеми і функціонує в загальнолітературній мові [4].

Актуальність статті зумовлена тим фактом, що детермінологізація порівняно з термінологізацією меншою мірою досліджена в сучасному мовознавстві. Мета роботи – розглянути процес детермінологізації лексики графічного дизайну в художньому й публіцистичному стилях та виявити фактори, які впливають на детермінологізацію вказаного лексичного шару.

Пізнання за допомогою мови здійснюється через мовний знак, у якому фіксуються виділені спільною суспільною практикою характерні властивості об'єкта. Необхідним фактором людського пізнання є також мовна комунікація, акт спілкування між індивідами задля передачі інформації. Тому будь-яка термінологія існує в двох вимірах: як результат фіксації наукового пізнання (термінологічні словники) та функціонування (наукова та навчальна література, мова преси та інших засобів масової інформації, професійна комунікація тощо). Дослідниці Т. І. Панько, І. М. Кочан та Г. П. Мацюк наголошують, що «функціональне дослідження термінології передбачає орієнтацію на її комунікативну роль з урахуванням конотативних нашарувань, глибинне пізнання мови як засобу оформлення думки, акумуляції історії народу, інтелектуалізації нації» [13, с. 196].

Для функціонального погляду на внутрішню природу терміна, представленого в більшості сучасних визначень, характерним є визнання як головної диференційної ознаки терміна функції вираження спеціального професійного поняття в системі інших понять певної галузі знання. Свого часу Д. С. Лотте визначив термінологічну систему як сукупність термінів, побудовану на основі суворо продуманої системи відповідних понять і на науково обґрунтованій класифікації. Характеризуючи системність термінології, найчастіше мають на увазі таку єдність тих чи тих семантичних відповідників, яка перетворює певну суму термінів у систему когнітивних одиниць вищого порядку, з одночасним поділом її на підставі семантичних чи формальних характеристик, аж до елементарних складових одиниць, тобто до окремих термінологічних формантів: «Термінологічна система характеризується як

складна динамічна стійка система, елементами якої є відібрані за певними правилами лексичні одиниці певної природної мови, структура якої ізоморфна структурі логічних зв'язків між поняттями спеціальної галузі знань або діяльності, а функція полягає в тому, щоб слугувати знаковою (мовною) моделлю цієї галузі знань або діяльності» [6, с. 42]. У зв'язку з цим значення терміна окреслює, з одного боку, система як цілісне утворення, з іншого, – його семантична окремішність у межах системи. Інакше кажучи, термінологічна система становить контекст, у межах якого функціонує окремий термін, причому відношення між об'єктним значенням терміна і його системною вартістю не є величиною незмінною. Це підтверджує, що термінові властиві два виміри значення: термін виступає в автономному об'єктному значенні й має також системне значення. Вимір об'єктного значення скеровує термін у сферу мови в його основній текстотворчій функції, бо кожна термінологічна одиниця здатна передавати зміст, більш або менш адекватний предмету спеціальної галузі знання, також і поза межами властивого для неї спеціального контексту. У науковій літературі багато уваги приділено явищу детермінологізації, тобто спрощенню когнітивної структури терміна в загальнонародній мові. Натомість відзначається й те, що термін і поза межами професійної субмови може функціонувати й очевидно функціонує як термін, реалізуючи своє автономне об'єктне значення. Це стосується цілої низки термінів мистецтва та дизайну: «Знаєте, що я вас попрошу? Достаньте мені мій **альбом** з фотографіями. Він там, у скрині» [10, с. 71]; «Емене... накинула на себе новий халат з дивними **арабесками** й підперезалася косинкою» [7, с. 290]; «Молода компанія пила всю ніч, а світом пішла гуляти по містечку, позривала всі **вивіски** з шинків» [11, т. 1, с. 39]; «Зроблю маленьку книжечку. Хрестами і **візерунками** з квітками кругом листочки обведу» [18, с. 45]; «На ньому брамінська шовкова жовта хламида, а по хламиді чорніють латки: це **символ** його чернецького смирення та вбожества» [11, т. 2, с. 67]. У значеннях наведених одиниць реально виділяються компоненти, зумовлені науковою інформацією, і містяться дані про відображення матеріального денотата не тільки буденно-практичною свідомістю, а й теоретичним мисленням.

Коли термін входить до системи загальноновживаної лексики, його понятійні системні зв'язки поступаються місцем тим, які забезпечують його позицію у сфері слів, що називають загальновідомі поняття – предмети чи явища, тобто в цьому контексті він співвідноситься не з спеціальними поняттями, а з конкретним предметом. Пор.: «– Що, що, що? – скрикнув професор і прибіг ближче до мене. – Як ти пишеш, як? – Рука дотягала **штриха** на таблиці» [16, с. 103] // «У роботах Андрія Чебикіна кожен **штрих** несе певне змістове навантаження і має місце, він саме такий, який потрібен. – Хоча у глядача складається враження випадкової імпровізації» [15, с. 70]; «З ший... звисало важке глиняне намисто різних яскравих **кольорів**» [10, с. 62], «Знаєте, я починаю думати, що ми мало дбаємо в оповіданнях з народного життя про український **колорит**» [7, с. 294] // «У творчому бажанні Верещагіна прилучитися до її своєрідного літопису кольоровий офорт відіграв визначну роль. **Колір і колорит** – найяскравіші ознаки нинішнього одеського артизму, зокрема малярства, – з появою Верещагіна перекочували і в графіку» [19, с. 71].

Терміни, ужиті в неспеціальному контексті, на рівні загальнонародної мови, однозначно визначають предметну віднесеність відповідного поняття. Терміни, використані в спеціальному контексті, співвідносяться з системою понять певної галузі, є носіями системного значення і як такі належать до відповідної професійної субмови. На рівні одиничних значень терміни належать до загальнонародної мови в її розвитку, а отже, є спільним інтелектуальним надбанням усього народу. Ступінь засвоєння термінів, ужитих у неспеціальному контексті у своєму суто науковому значенні, залежить від загальної освіти народу й специфічної підготовки до сприйняття.

Належність термінів до загальнонародної мови полягає передусім у тому, що вони, обслуговуючи одну чи кілька спеціальних царин, стають широко відомими неспеціалістам. У досліджуваній нами системі це, скажімо, такі основні терміни графічного дизайну, як *графіка* та *дизайн*. На рівні об'єктного, автономного значення зміст цих термінів є цілком зрозумілим, а їх семантичне протиставлення не потребує коментарів: «*Графіка* – вид образотворчого мистецтва, основним зображальним засобом якого

є малюнок, виконаний на папері, тканині олівцем, пером, пензлем, вуглиною або відтиснутий на папері з спеціально підготовленої форми; твори цього мистецтва» [12, с. 661], а «дизайн – вид діяльності, що пов’язаний із проектуванням предметного середовища» [12, с. 750]. Наприклад: «Якщо перегортати сторінки «Кобзаря», впадає у вічі своєрідність **графіки** шевченківських віршів у порівнянні з **графікою**, скажімо, Пушкіна або Гейне» [2, с. 115]. Широкий діапазон використання цих термінів стає причиною того, що вони входять і до загальнономовної лексики. Зокрема слова *графіка*, *дизайн* з мови образотворчого мистецтва перейшли до лексикону сучасної людини.

Другий вимір значення терміна визначає його системну вартість як знака вузькоспеціальної галузі знань. Наприклад, на рівні системного значення термін *графіка* виступає як семантична домінанта досить розбудованого парадигматичного ряду: *графіка станкова / книжкова / прикладна* («У **книжковій графіці** дипломні роботи В. Штанка, О. Ляшук, О. Грищенко, К. Іванової демонструють строкату палітру тематичного матеріалу першоджерел» [14, с. 44]. Ця парадигма репрезентує професійні знання в галузі графічного дизайну. Звичайна людина не мусить знати, що, скажімо, *прикладна графіка* – це герби, друкарські знаки (товарні знаки, знаки-символи), емблеми, плакати, екслібриси, поштові знаки, грошові знаки, етикетки, упаковка тощо [9, с. 369], тоді як для професіонала ці знання є надзвичайно важливими.

Необхідно також не забувати й про те, що *графіка* це не тільки рукописні й друковані знаки, як це впливає з визначення. Графікою, зокрема, може бути розділ мовознавства, який встановлює співвідношення писемних знаків із фонетичною системою мови. Так, наприклад, у результаті нового концептуального підходу «*графіка* – це не тільки письмові чи друковані знаки, що відбивають звуки мови, інтонацію, зображення живої мови письмовими знаками, а й **вид образотворчого мистецтва** [12, с. 661]. А проникнення ідеології графічного дизайну в такі сфери, як реклама, живопис, арт-дизайн, економіка приводить до висновку, що предметом графіки може бути однотонний малюнок, виконаний переважно на папері олівцем, пером, пензлем чи вуглем. Графіка

має широкий діапазон функцій, видів, жанрів, художніх засобів, що створюють у своїй сукупності необмежені можливості для відображення світу, вираження почуттів та задумів художника.

Отже, із проведеного нами дослідження стає зрозумілим, що проникнення термінів графічного дизайну в лексику загального вжитку зумовлюється кількома факторами: по-перше, розвитком науково-технічного й соціально-економічного стану суспільства, по-друге, поглибленням культурно-цивілізаційного досвіду народу, що сприяє збільшенню кількості інформації, яку може містити в собі термін, по-третє, ускладненням когнітивної структури терміна. Цілком очевидно, що процес детермінологізації на сучасному етапі є досить продуктивним і складним. Надалі дослідження буде спрямоване на виявлення механізмів детермінологізації у сфері лексики графічного дизайну, а також стилістичних особливостей зазначених одиниць у функціональному аспекті.

БІБЛОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Винокур Г. О.** О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Московского института истории, филологии и литературы: сб. статей по языкознанию. – М.: Просвещение, 1939. – Т. 5. – С. 3–55.
2. **Глазычев В. Л.** Арт / В. Л. Глазычев // Мир дизайна. – 2006. – № 1. – С. 113–117.
3. **Дьяков А. С.** Основи термінотворення / А. С. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К.: Academia, 2000. – 216 с.
4. **Ермакова О.** Семмантические процессы в русском языке на рубеже веков / О. Ермакова // Acta Neophilologica. – Olztyń, 2006. – т. VII. – С. 23–32.
5. **Капанадзе Л. А.** Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. – М.: Наука, 1965. – С. 134–138.
6. **Кобрин Р. Ю.** Опыт психолингвистического анализа понятийного содержания терминов и общеупотребительных слов / Р. Ю. Кобрин, О. В. Иванова // Термины в языке речи: межвузов. сб. – Горький: Горьковский гос. ун-т, 1985. – С. 106–115.

7. **Коцюбинський М.** Твори: в 2 т. / М. Коцюбинський. – К.: Держлітвидав., 1955. – Т. 1. – 593 с.
8. **Красножан Ж.** Функції детермінологізації лексем у художньому тексті / Ж. Красножан // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Херсон, 2009. – Вип. ІХ. – С. 175–177.
9. **Куленко М. Я.** Основи графічного дизайну / М. Я. Куленко. – К.: Кондор, 2007. – 492 с.
10. **Леся Українка.** Твори: в 2 т. / Леся Українка. – К.: Держлітвидав, 1951. – Т. 2. – 478 с.
11. **Нечуй-Левицький І. С.** Твори: в 3 т. / І. С. Нечуй-Левицький. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 1. – 463 с; Т. 2. – 518 с.
12. **Новий** тлумачний словник української мови / [уклад. і гол. ред. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. – К.: Аконіт, 2000. – Т. 1. – 910 с.
13. **Панько Т. І.** Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 215 с.
14. **Петрова О. М.** Живопис як автобіографія / О. М. Петрова // Образотворче мистецтво. – 2006. – № 3. – С. 44–46.
15. **Рубашов Ю.** Живопис. Художня фотографія / Ю. Рубашов // Образотворче мистецтво. – 2006. – № 1. – С. 67–68.
16. **Франко І.** Поезія та драматичні твори / І. Франко. – Львів: Каменяр, 1977. – 199 с.
17. **Черторизька Т. К.** Нові значення старих слів / Т. К. Черторизька // Рідне слово. – К., 1974. – С. 25–29.
18. **Шевченко Т.** Твори: в 2 т. / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1966. – Т. 2. – 750 с.
19. **Шмагало Р.** Наш дизайн / Р. Шмагало // Образотворче мистецтво. – 2000. – № 1–2. – С. 71–75.

Надійшла до редколегії 12.02.2013